

ტარიელ ფუტყარაძე

სვანური დიალექტებისათვის ამოსავალი
ენობრივი სისტემის
ბაზრითი შემადგენლობის შესახებ

(რომელი სვანური დიალექტის ფონემატური სტრუქტურა
ასახავს სვანურისათვის ამოსავალი ენობრივი სისტემის
ბაზრით შემადგენლობას?)

ქართველურ ენობრივ ველში, რამდენიმე სვანური კილოს გარდა, ერთგვაროვანია ფონემატური სტრუქტურა: ყველა დიალექტში თითქმის იგივე სამეტყველო ბგერებია, რაც იყო არქაულ სამწიგნობრო ენაში; მხოლოდ რამდენიმე სვანურ კილოში გვაქვს განსხვავებული ვითარება.

მოკლედ სვანეთისა და სვანური კილოების შესახებ:

სვანეთი მდებარეობს დასავლეთ საქართველოში კავკასიონის კალთებზე; სვანეთს აღმოსავლეთით რაჭა ესაზღვრება, სამხრეთით — ლეჩხუმი და სამეგრელო, დასავლეთით — აფხაზეთი, ჩრდილოეთით — ყარაჩაი და ბალყარეთი. სვანები ანტიკურ წყაროებში მოხსენიებული არიან მისიმიანელების სახელით. სვანების თვითსახელწოდება “მუ-მუან” ბერძნულ ენაზე “მისიმიანად” გარდაიქმნა (ს. ყაუხჩიშვილი, 1936, გვ. 277-78; ი. მელიქიშვილი, 1965, გვ. 67). (მდრ., მეგრ. შონი “სვანი“, შონეთი “სვანეთი“).

ვახუშტი სვანეთის შესახებ წერს: “ხოლო სვანეთი ემზღვრების ყოვლითგან კავკასიის მთით, და არს რაჭა-ლეჩხუმის ჩდილოთ და ოდიშის აღმოსავლეთით. და მზღვრის სვანეთს: აღმოსავლით სვანეთსა და ბასიანს შორისი კავკასია; ჩდილოთ დიდ-ყაბართ-ჩერქესა და ამას სვანეთს შორისი კავკასია; სამჯრით სვანეთსა და რაჭა-ლეჩხუმს შორისი კავკასი; დასავლით სვანეთსა და ოდიშს შორისი კავკასი და ალანის საზღვარი. სწოგრძით არს რაჭის კავკასის თხემილამ ოდიშის კავკასის თხემამდე და ალანამდე, და განით რაჭა-ლეჩხუმის კავკასის თხემილამ ჩერქეზის კავკასის თხემამდე, და რაჭისაკენ ვიწრო, ხოლო ლეჩხუმისაკენ განიერი, და მას ქვეით, ოდიშის კერძოდ, უმეტეს განიერი. ამას უდის საშუალსა მდინარე თვისი, რომელი იქმნების ბოლოს კაპპეტისა, გამოსდის რაჭის მთას კავკასს და მიდის დასავლეთს-ჩდილოს შორის. ამ მდინარეს მოერთვიან ამიერ-იმეირილამ ჳევენი მდინარენი. ხოლო რაჭა-ლეჩხუმის სამჯრით არს ლაშხეთი, და ლეჩხუმის სამჯრით და ოდიშის აღმოსავლით არს ეცერი... არამედ სახელი ესე ეწოდა: ოდეს ვერღარა იტევდა ძურძუკეთი კაცთა, მეფემან საურმაგ აჰყარა მუნნილამ და მისცა აქა სვანე და დასხნა სულნი დიდძალნი. ამის გამო იწოდა სვანეთი... სარწმუნოებით არიან იმერთა თანა ქართულითა და უმეცარნი აწ მისნიცა. ენა თვისი აქუთ საკუთარი, გარნა უწყიან ქართულიცა“ (ვახუშტი, 1941, გვ. 172-173).

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინ “უმლაუტი“ სხვადასხვა რიგის ფონეტიკურ პროცესს მოიხსენიებენ, მაგალითად, **გ. ახვლედიანი უმლაუტად თვლის გაიქცა→გეიქცა, გაუშვა→გოუშვა, ქუთაისი→ქუთეისი პროცესებსაც;** იქვე, იგივე მაგალითები განხილულია ასიმილაციამაც (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 199, 208).

რა თქმა უნდა, წმინდა ფონეტიკური არსით, უმლაუტი ასიმილაციის ერთ-ერთი სახეა: რეგრესული უმლაუტის ცნებასთან დაკავშირებულია ლექსიკური თუ გრამატიკული მნიშვნელობის ცვლაც, ამდენად, აუცილებელია, მისგან გავმიჯნოთ მორფონოლოგიური ღირებულების არმქონე ფონეტიკური პროცესები, კერძოდ: ქუთაისი→ქუთეისი, გაიტანა→გეიტანა... პროცესები განპირობებულია ხმოვანთკომპლექსის დიფთონგიზაციისკენ სწრაფვით...

უფრო რთული სამსჯელოა მწყერ-/მწყარ-, ბერგ-/ბარგ- (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965, გვ.162-164), ჭვეთ-/ჭვათ-, (იქვე) სემ-/სამ-... (ბ. გიგინეიშვილი, 1980, გვ.125-126), რეკ-/რაკ-... ფუძეებში ა/ე მონაცვლეობის საკითხი.

წინასწარვე აღვნიშნავთ, რომ **უძველეს პერიოდშივე დადასტურებული ეს მონაცვლეობანი უფრო ალტერნაციად უნდა ჩაითვალოს**, ვიდრე უმლაუტად, ვინაიდან ყველა ქართველურ ქვესისტემაში უფრო ხშირად დასტურდება ისეთი სახელები, სადაც სახელობითის ი-ს პოზიციების შემთხვევაშიც ფუძისეული ა უცვლელი რჩება. გარდა ამისა, არაიშვიათია ისეთი შემთხვევებიც, როცა ზმნური ფუძე დასტურდება ე განმოვანებით, ხოლო სახელური ფუძე — ა განმოვანებით; შდრ., იგივე: რეკს-რეკვა და რაკ-რაკი-რაკრაკებს, შდრ., ჰ. ფოგტი და ლ. ნოზაძე: რეკს=რაკ-უნ-ი, კნეტს-კნატუნი ველარული უმლაუტიაო (ჰ. ფოგტი, 1961, გვ.12). შდრ., აგრეთვე: და-ვ-ძარ-/გავინძერ (ბ. ჯორბენაძე, 1985, გვ. 24).

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში □, □, უ, ა, ო, უ ბგერათა აღსანიშნავად სხვადასხვა ტერმინია გამოყენებული:

ა. შანიძის გამოკვლევაში ერთმანეთს ენაცვლება “უმლაუტები“ და “უმლაუტქმნილი ხმოვნები“ (ა. შანიძე, 1981, გვ. 321).

ტერმინი “უმლაუტიანი ხმოვნები“ გამოიყენება ვ. თოფურას (1941, გვ. 152-228), მ. ქალდანის (1969, გვ. 2) თ. შარაძენიძისა (1979, გვ. 62, 63, 66) ბ. ჯორბენაძის (1995, გვ. 81, 85) და სხვათა მიერ.

გივი მაჭავარიანი უპირატესობას ანიჭებს ტერმინს: “პალატალური“, ვინაიდან სვანურში ამ რიგის ხმოვნები დამოუკიდებელი ღირებულების მქონე სტრუქტურული ერთეულებია (გ. მაჭავარიანი, 1963, გვ.139 და 170, გვ.105...). ამავე ტერმინის გამოყენებას არჩევენ: თ. გამყრელიძე, ა. ონიანი...

თ. უთურგაიძე არჩევს “უმლაუტიზირებულ ხმოვნებს“ (თ. უთურგაიძე, 1975, გვ. 12); იხ., აგრეთვე, თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი 1965 გვ. 153.

არნ. ჩიქობავა პარალელურად ხმარობს სამ ტერმინს (“პალატალიზებული“, “უმლაუტიანი“, “უმლაუტიზებული“), მაგრამ გარკვეულწილად, უპირატესობას ანიჭებს “პალატალიზებულ ხმოვანს“ (არნ. ჩიქობავა, 1979, გვ. 47-48).

ჩვენი აზრით, მოცემულ ენაში რომელიმე ტერმინის შემუშავება-დამკვიდრების პროცესში აუცილებლად გასათვალისწინებელია, როგორც სხვა ენაში საანალიზო ტერმინის სემანტიკური ასპექტი, ასევე მოცემული ენის შინაფორმაში (სემანტიკურ სტრუქტურაში) ახალი ტერმინის ადგილის ბუნებრიობა. რამდენადაც უძველესი, უპირველეს ყოვლისა, პროცესია, ამდენად, თავისთავად ცხადია, □, □, უ... ხმოვანთა აღსანიშნავად ტერმინი “უძველესები” მოუხერხებელია. “უძველესები” ხმოვანთა რუსული და გერმანული ტერმინების პირდაპირი თარგმანია (შდრ., “умлаутные гласные”- “უძველესები” და არა “უძველესი ხმოვანები”) და ალბათ, ამიტომაც, ეს ტერმინი ვერ დამკვიდრდა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. სემანტიკურად იმავე სტრუქტურისაა ტერმინი “უძველესი ხმოვანები”: უძველესობით მიიღება არა მხოლოდ ა, ო, უ, არამედ — ე, ა, გ ხმოვანებიც, ამდენად, ვერც “უძველესი ხმოვანები” გამოდგება “მეორეულ” ხმოვანთა ცალსახა დახასიათებისათვის.

დღეს ფართოდაა გავრცელებული ტერმინი “უძველესი ხმოვანები”. ჩვენი აზრით, იგი საკმაოდ მოუხერხებელია იმისათვის, რომ ერთპიროვნულად ვაღიაროთ შესაბამისი ბგერების აღმნიშვნელად; შდრ.: უძველესის მსგავსი ფონეტიკური პროცესია რედუქცია, ასიმილაცია... არავინ ამბობს “რედუქციანი”, “ასიმილაციანი”... გარდა ამისა, უძველესთა მიღება სვანურ მეტყველებაში და სხვა ენებში ე, ა, გ... ხმოვანები; მაშინ ისინიც “უძველესი ხმოვანები” გამოდის. ჩვენი აზრით, “უძველესი ხმოვანების” დამკვიდრებას ხელი შეუწყობს რუსულიდან უხერხულმა თარგმანმა: “умлаутные гласные” უნდა ითარგმნოს “უძველესი ხმოვანები” და არა “უძველესი ხმოვანები”.

ამ ტერმინის უხერხულობას გრძობდა ზოგი მკვლევარი, ამიტომაც შეეცადა, დაემკვიდრებინა ტერმინი “პალატალური ხმოვანები”; “პალატალური” ასახავს □, □, უ... ხმოვანთა არსს, მაგრამ ვერ მიჯნავს მათ ე და ი ხმოვანებისაგან.

ჩვენი აზრით, უფრო მოსახერხებელი იქნება, თუკი □, □, უ ხმოვანთა აღსანიშნავად დავამკვიდრებთ ტერმინს — **“პალატალიზებული ხმოვანები”**; ეს უკანასკნელი ბგერებს ახასიათებს როგორც ფონოლოგიური, ასევე არტიკულაციური ასპექტითაც:

ფონემა დიფერენციალურ ნიშანთა კონაა: მათგან, როგორც წესი, ერთი დომინანტურია (შდრ., ნ. ტრუბეცკოი, 1960, გვ. 45). იშვიათად, განმსაზღვრელი ორი ან მეტი ნიშანი შეიძლება იყოს; ქართულში ე, ი ხმოვანებისთვის დომინანტურია პალატალურობა; არაბაგისმიერობა და ლოკალური რიგი დიფერენციალური ნიშნებია, მაგრამ უმთავრესი მახასიათებელი მაინც პალატალურობაა (აწეულობა); ო, უ ხმოვანებისთვის დომინანტურია ლაბიოველარულობა; ა-სთვის - დაბალი აწეულობა. □, უ ბგერებისათვის აუცილებელ კომპონენტებს წარმოადგენს, როგორც ლაბიოველარულობა, ასევე პალატალურობა; □-სთვის — ა-ზე მაღალი და ე-ზე დაბალი აწეულობა. სწორედ ამ მომენტის ხაზგასასმელად აუცილებლად საჭიროა, ერთმანეთისგან გაიმიჯნოს პალატალური და პალატალიზებული

ხმოვნები ქართველურ დიალექტებში: პალატალური - ი, ე; პალატალიზებული - □, □, ჭ.

პალატალიზებული ხმოვნები საკუთრივ ქართულ მასალაში, ფაქტობრივად, არ დასტურდება, თუმცა ტენდენცია მათი პოზიციების გაძლიერებისა აშკარაა. თურქულიდან ნასესხებ ლექსიკაში პალატალიზებულ ხმოვნებს ქართველთა მეტყველებაშიც უკვე ფეხი აქვს მოკიდებული; შეიძლება ითქვას, რომ ორენოვნების პირობებში არსებული **ორი ენის პერცეფციულ ბაზისთა ურთიერთშედწევის პროცესი** თურქეთის საქართველოში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველებაში დაწყებულია. ჩვენ მიერ განხილულ პროცესზე უფრო კონცენტრირებული დაკვირვება საინტერესო შედეგებს უთუოდ მოგვცემს; აქვე აღვნიშნავთ, რომ, ერთი შეხედვით, მსგავს ჩვენებას იძლევა ლაზურის მონაცემებიც. საკითხი სპეციალურ შესწავლას საჭიროებს.

დიალექტური მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ, სვანურის გარდა, ყველა სხვა ქართველურ ქვესისტემაში პალატალიზებული ხმოვნების ფორმირებისათვის აუცილებელია ორი პირობა:

- ე.წ. **“საუშლაუტო პოზიცია”**: ჭ-სთვის ჭი და □-სთვის - ჭე;
- **პერცეფციულ ბაზისში ორენოვნების შედეგად პალატალიზებული ხმოვნების ეტალონთა ჩამოყალიბება.**

ის ფაქტი, რომ საკუთრივ ქართულ მასალაში პალატალიზებული □ არ ჩანს, მრავლისმეტყველია. გარდა ამისა, ქართველთა პერცეფციულ ბაზისში ჭ-სა და □-ს ეტალონები თუ არ არსებობს, ჩვენს მეტყველებაშივე არსებულ ჭი და ჭე დიფთონგებს ვერ აღვიქვამთ ჭ და □ ბგერებად; იქ სადაც პერცეფციულ ბაზისში ჭ-სა და □-ს ეტალონები ჩნდება, ჭი და ჭე დიფთონგები პალატალიზებულ ბგერებად აღიქმება.

შდრ., მაგ., ფშაურის მონაცემები:

ფშაურში თავისუფლად მონაცვლეობს ვე/ო: ხოყანა/ქვეყანა, რამთენი/რამთონი (გ. ცოცანიძე, 1978).

განსხვავებული საფუძველი აქვს სვანური კილოების პალატალიზებული ბგერების წარმოქმნას: აქ პალატალიზებული □, □, ჭ, ბგერები ჩნდება იქ, სადაც დაკარგულია ი ხმოვანი, ან, ლაბიალური ბგერის გავლენით ხდება ე-ს დეპალატალიზაცია: ე.წ. უკანა მიმართულების უშლაუტად; ე → □ → ა ფონეტიკურად დახასიათდება როგორც ლაბიალური (ლაბიოველარული) ბგერის გავლენით გამოწვეული დეპალატალიზაცია; შდრ., აგრეთვე, *თოკ → თეკჷ → თ□კჷ, დემდჷ → დ□მდჷ და სხვა... უკანა მიმართულების უშლაუტით მიღებულად ვერ ჩაითვლება “კრაჭუნი” ტიპის ფორმები (შდრ., ლ. ნოზაძე, 1996; მსჯელობისათვის იხ. ქვემოთ).

ფონეტიკური საფუძვლის მიუხედავად, მოცემული ენობრივი ერთეულის ფონემატურ სტრუქტურაში პალატალიზებული ბგერები ვერ გაჩნდება, თუკი, პირველ რიგში, ამ ენაზე მეტყველთა პერცეფციულ ბაზისში არ ჩამოყალიბდება პალატალიზებული ბგერების ეტალონები. როგორც წესი, დედაენისათვის უცხო ბგერების ეტალონები ჩნდება ბილინგვიზმის დროს, კერძოდ, მაშინ, როდესაც სამეტყველო კოდების შერევა აისახება პერცეფციულ ბაზისშიც; ჩვენს შემთხვევაში, ქართველთა (სვანთა ერთი

ნაწილის) საარტიკულაციო ბაზისში გამომუშავდა საერთოქართველურისათვის უცხო □, □ და უ ბგერათა ეტალონებიც და წარმოთქმის ჩვევაც¹.

ზემოთ მოყვანილ მსჯელობას ამყარებს შემდეგი სათანადო მაგალითები:

❶ **ღი ძველ ქართულშივე შენიშნულია უი→უ პროცესი: შენთუის→შენთუს; შდრ., თანამედროვე დიალექტური მონაცემები: გოგოსთუს, კაცისთუს (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 565);**

❷ **იბერიულ-კავკასიურ ენათა სხვა ჯგუფშიც გვაქვს ანალოგიური ფაქტები; მაგ.: ანდიურში ვ-ს მომდევნოდ მოსალოდნელი ი ყოველთვის განიცდის ცვლილებას: წინამავალი ვ-სთან ერთად გვაძლევს უ ხმოვანს;**

❸ **თუკი ენაში ძლიერდება პალატალიზებულ ბგერათა პოზიციები, დისტანციურ პოზიციაში მყოფი ი/ე და უ-ც კი პალატალიზებულ ხმოვანად შეირწყმებიან; შდრ., ინგილოური: ფეტვი→ფქტ და მრავალი სხვა. შდრ., საპირისპირო პროცესი: ქართვ. გობი - სვან. *გუბებ→გებუ.**

ამრიგად, ქართველურ ქვესისტემებში პალატალიზებული ხმოვნები წარმოიქმნება ვე, უი კომპლექსთა შერწყმით, პალატალურ ხმოვანთა ლაბიალიზაციითა და **ა, ო, უ ბგერათა პალატალიზაციით** იმ შემთხვევაში, **თუკი მოცემული სამეტყველო კოდის მქონე საზოგადოების პერცეფციულ ბაზისში ჩნდება პალატალიზებულ ხმოვანთა ეტალონები.**

როდის შეიძლება არსებობდეს პალატალიზებულ ხმოვანთა ეტალონები ქართველთა პერცეფციულ ბაზისში?

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრების მიხედვით, პალატალიზებული ხმოვნები და უმლაუტი, როგორც ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაცია, **ისტორიულად დასტურდებოდა ქართველურ კილოებში;** მაგ., აკ. შანიძე წერს: ჩვენ აქ შევეცადეთ, ჩამოგვეყალიბებინა სვანური უმლაუტის მთლიანი სისტემა ბალსზემოური მასალის მიხედვით, მაგრამ გზადგზა სხვა კილოთა უმთავრესი დამახასიათებელი თავისებურებანიც იყო აღნუსხული და დავრწმუნდით, რომ მიუხედავად დიალექტური განსხვავებისა, ტიპი სვანური უმლაუტისა, ყველგან ერთი ყოფილა“ (ა. შანიძე, 1981, გვ. 270; იხ., ასევე: ვ. თოფურია, 1927; ვ. თოფურია, 1967; ს. ჟღენტი, 1949; ზ. ჭუმბურიძე, 1960; მ. ქალდანი, 1969; გ. მაჭავარიანი, 1963; გ. მაჭავარიანი, 1970; ა. ონიანი, 1969; თ. შარაშენიძე, 1979 და სხვ... ზანური კილოების შესახებ იხ.: თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965, გვ. 160-170; ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 1990, გვ. 14... სხვა ქართული კილოების შესახებ იხ., ბ. გიგინეიშვილი, 1980; ზ. სარჯველაძე, 1985; ლ. ნოზაძე, 1966... ამ მიმართულებით ერთ-ერთი ბოლო გამოკვლევა: ი. ჩანტლაძე, უმლაუტი როგორც ფონოლოგიური მოვლენა ინდოევროპულ, თურქულ და ქართველურ ენებში; ორდუს უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებთა ფაკულტეტის შრომები, 2001).

¹საპირისპირო პროცესის დაშვებაც ლოგიკურია: როცა ენაში (resp. პერცეფციულ ბაზისში!) ქრება პალატალიზებულ ბგერათა ეტალონები, საარტიკულაციო ბაზისშიც იშლება მათი წარმოთქმის ჩვევაც და უ, □ ბგერათა ნაცვლად ან მარტივ უ და ო, ან კიდევ უი და უე დიფთონგებს ვიღებთ.

სვანური დიალექტების მკვლევრები საკუთრივ სვანური კილოების უმლაუტის ისტორიაში გამოყოფენ ორ ან სამ პერიოდს:

მ. ქალდანი (1969, გვ. 143-150):

I პერიოდი — ა-ს უმლაუტი ე-დ □-ს გავლით და ო, უ-ს უმლაუტი ე, უ და ი ... უ-დ; I პერიოდის უმლაუტი გვქონდა სვანური კილოების ყველა დიალექტში;

II პერიოდი — ა, ო, უ-ს უმლაუტი □, □, უ-დ, რომელიც გავრცელებულია სვანურის სამ დიალექტში; პირველ და მეორე პერიოდებს შორის სვანური განიცდიდა “რომელიმე არაუმლაუტიანი ენის მჭიდრო და ხანგრძლივ კონტაქტს“, რომელმაც გამოიწვია I პერიოდის უმლაუტის შენელება; ამ გავლენისგან განთავისუფლების (ხაზი ჩვენია-ტ.ფ.) შემდეგ სვანურის სამ კილოში უმლაუტი ხელახლა აღორძინდა; ეტყობა, **ლაშხური** არაუმლაუტიანი ენის გავლენას უფრო დიდხანს განიცდიდა...

გ. მაქავარიანი (1970, გვ. 96-105):

I პერიოდი — “ძველი“ უმლაუტი: ყველა სვანურ დიალექტში ყველა ა → ე;

II პერიოდი — “ახალი“ უმლაუტი: ა → □; ამავე პერიოდში უმლაუტს განიცდის ო, უ, გ ხმოვნებიც... მეორე პერიოდის უმლაუტი გვქონდა ლაშხურშიც... ამ ორ პერიოდს შორის გვქონდა პარადიგმატული გასწორების პერიოდი, რომლის განმავლობაშიც ნაწილობრივ აღდგა უმლაუტამდელი მდგომარეობა (ე→ა)... პარადიგმატული გასწორების ტენდენცია გვაქვს თანამედროვე სვანურ დიალექტში: განსაკუთრებით ლაშხურში... “სემი“ ტიპის სახელები ე.წ. “ძლიერი ბრუნების“ ნიმუშები არიან, ამიტომ “პარადიგმატული გასწორების“ პერიოდში სემი → სამი არ განხორციელდა... უმლაუტის მეორე პერიოდში ჩამოყალიბდა ახალი პალატალური ხმოვანი ფონემები □, □, უ, □, ო, □...

თ. შარაშენიძე (თ. შარაშენიძე, 1970, გვ. 75-72):

პირველი პერიოდი — ა → □ → ე სვანურის ყველა დიალექტში (*ჟალ → ჟელ; *სამი → სემი... *თ□კი → თეკუ, *ჭუმხ → ჭიმხ...);

მეორე პერიოდი — ა → □ → ე საკუთრივ ლაშხურში (ბ□ჩ → ბეჩ, დ□მდ → დემდუ, □ლ → □ლ ...); ე.ი. უმლაუტი მოგვიანებით დაიკარგა მხოლოდ სვანურის ლაშხურ კილოში (თ. შარაშენიძე, 1970, გვ. 64);

მესამე პერიოდი — ა → □ → ე ბალსქვემოურში, რომელიც ყველაზე ახალია...

წარმოდგენილ მოსაზრებებთან მიმართებით ჩნდება რამდენიმე წინააღმდეგობა:

1. თუ მ. ქალდანის აზრს გავიზიარებთ და ორი პერიოდის უმლაუტს შორის დავუშვებთ არაუმლაუტიანი ენის გავლენას, გაჩნდება კითხვა, რომელი იყო ის ენა, რომლის **დროებით** გავლენას განიცდიდა სვანური?

2. რა კრიტერიუმებით დგინდება სვანურში “ძლიერი“ და “სუსტი“ ბრუნების არსებობა და რამდენად ბუნებრივია “პარადიგმატული გასწორების“ პერიოდის ორჯერ დაშვება (ჯერ სვანურის ყველა დიალექტში, შემდეგ კი მხოლოდ ლაშხურში)?

3. ბქჩ → ბეჩ, ნბოზ → ნებოზ, მეგქმ → მეგემ, დშდტ → დემდტ... მაგალითები უმლაუტის II პერიოდის ნიმუშებად თუ ჩაითვლება, რომელი ხმოვანი მიიჩნევა შემდგომი პალატალიზაციის გამომწვევად, “ი“ ხომ უკვე მოკვეცილია? უფრო მეტიც, დემდტ ფორმაში უ-ს გავლენით მოსალოდნელი იყო ე → ქ → ა! აშკარაა, რომ თ. შარაშენიძის მიერ გამოყოფილი II და III პერიოდის პროცესები უმლაუტების მოშლის, უფრო ზუსტად, პალატალიზებული ხმოვნების მოშლა-გაქრობის ამსახველია, ვიდრე პროგრესული ნაწილობრივი ასიმილაციისა... ამიტომ მათი გათანაბრება პალატალური ხმოვნის გავლენით მომხდარ ა → ქ → ე პროცესთან ხელოვნური ჩანს.

სვანურის უმლაუტთან დაკავშირებით ჩნდება უფრო ზოგადი ხასიათის კითხვებიც:

1. თვისობრივად ერთი და იგივე პროცესები არის თუ არა, ერთი მხრივ: სვანურის ყველა დიალექტში დადასტურებული *სამ → სემ- *ჟალ → ჟელ... და ჭამ → ჭქმ, ხატ → ხქტ... მეორე მხრივ: თოკი → თეკუ / თქუ, ფურ → ფირუ... და ტოტ- → ტქტ / ტუეტ, თოფ- → თქფ / თუეფ, აჰოდ → აჰქდ...

არ არის იმიტომ, რომ პირველი პროცესით თვისობრივად ახალი სამეტყველო ბგერა არ მიიღება; მეორე პროცესი კი დაკავშირებულია პერცეფციულ და საარტიკულაციო ბაზისში პალატალიზებული ხმოვნების პოვნიერებასთან.

2. ე.წ. უმლაუტიანი ხმოვნების პოვნიერების პირობებში რატომ განხორციელდა ფურ → ფირუ პროცესი? უფრო მეტიც: **ქ მოიშალა და ა განვითარდა? ის., მაგ.:**

თოკ → თეკუ → თქუ (უ-ს გავლენით)... გვქონდა კი საერთოდ თქ?

ერთადერთი პასუხია შესაძლებელი:

იმიტომ, რომ სვანურისათვის უცხო იყო პალატალიზებული ხმოვნები და ბოლომდე მაინც ვერ შეეგუა სვანთა ენობრივი ფსიქოლოგია ამ ბგერებს (დაიწყო პალატალიზებული ხმოვნების მოშლა).

3. ვინაიდან ლაშხურში ამოსავალი უუმლაუტო ვარიანტები დასტურდება საერთოქარველურ მორფემებში (შესატყვისობის მქონე ლექსიკურ ერთეულებსა და იმ ზმნისწინებში, რომლებიც თანდებულადაც დასტურდებიან), ხომ არ უნდა დავუშვათ, რომ ლაშხურში (ასევე ბალსქვემოურში), სხვა დიალექტების ქ, ქ -ს ფარდად, ე, ქ-ს გამოჩენა შეპირობებულია სამეტყველო კოდების შერევით?

სამეტყველო კოდების შერევისას პალატალიზებულ ხმოვნებს ვერ აღიქვამს ლაშხელი და მათ ჩვეულებრივი პალატალური ხმოვნებით გადმოსცემს.

წარმოდგენილი კითხვების გამო საკითხისადმი ჩვენეული მიდგომა შემდეგნაირად ჩამოყალიბდა:

სვანურ კილოებში ნავარაუდები პირველი და მეორე საფეხურის “უმლაუტი“ თვისობრივად სხვადასხვა მოვლენებია; კერძოდ: თუ

ფონეტიკური პროცესის **არაცნობიერებისა და რეგულარობის ფაქტორს** (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 249) გავითვალისწინებთ, თავისი არარეგულარულობის გამო, **ქართველურ ქვესისტემებში** დადასტურებული ა/ე მონაცვლეობა ალტერნაციად უნდა ჩაითვალოს: შდრ.: სემი / სამი, ყელ / ძალ, ბარგ / ბერგ... შდრ.: ბარგ-უნ-ს, ბერგ-უნ-ს (გ. თოფურია, 1996, გვ. 18), მწყერ / *მწყარ...²

პროცესის ალტერნაციად ჩათვლას მხარს უჭერს ი ხმოვნის მოუკვეცაობაც სვანურში.

სვანურის მეორე საფეხურის უმლაუტი კი ფონეტიკურად შეპირობებული ფონეტიკური პროცესია.

ქართველური ენობრივი ერთიანობის გვიანდელ პერიოდში ა/ე-ს მონაცვლეობას უშეგებენ თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანიც (თ. გამყრელიძე, მ. მაჭავარიანი, 1965, გვ.159): მათი აზრით, “ლაბილური განხმოვანების მქონე ფუძეები დიალექტურად იყვნენ განაწილებული”; ჩვენი აზრით, საერთოქართველური ა-ს ფარდად სვანურში ე-ს გამოჩენა სწორედ ამ საერთოქართველური ფუძეების ლაბილურობის ამსახველია და არა ე.წ. უმლაუტისა (შდრ., თ. გამყრელიძე, მ. მაჭავარიანი, 1965, გვ. 157).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე სვანური კილოების ბრუნების პარადიგმაში დადასტურებული ე → □ა, □ა → ე (იხ., ყელ → ყალუ, მარე → მარუ... ტიპის მაგალითები) პროცესები განხორციელებულია მიცემითი ბრუნვის ნიშნის უ-ს გავლენით და ვერ ვიტყვით, რომ მიცემითში ამოსავალი ვითარებაა დაცული; აღნიშნული პროცესები ჩამოყალიბებულია ე.წ. უკანა მიმართულების უმლაუტად; ე → □ → ა ფონეტიკურად დახასიათდება როგორც ლაბიალური (ლაბიოველარული) ბგერის გავლენით გამოწვეული დეპალატალიზაცია; შდრ., აგრეთვე, *თოკ → თეკუ → თ□კუ, დემდუ → დ□მდუ და სხვა... უკანა მიმართულების უმლაუტით მიღებულად ვერ ჩაითვლება “კრაჭუნი” ტიპის ფორმები (შდრ., ლ. ნოზაძე, 1996); აქ ჩვენ არც დეპალატალიზაციასთან უნდა გვქონდეს საქმე; აღნიშნული ფუძეებიც ლაბილური განხმოვანებისაა; უფრო ლოგიკური იქნება თუ ვიტყვით, რომ აღნიშნულ ძირთა პარალელური ვარიანტები ნაწილდება სახელური და ზმნური ფუძეების გასამიჯნავად (მსგავსი განაწილების შესახებ იხ., ბ. ჯორბენაძე, 1986; იხ., აგრეთვე, ტ. ფუტყარაძე, 1991).

ამგვარად, ა/ე მონაცვლეობა უცხო არ არის ქართველური დიალექტების განვითარების არც ერთ ეტაპზე.

ლაშხურში, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, მუდამ პირველადი ანუ ამოსავალი ხმოვანი გვაქვს დაცული (მ. ქალდანი, 1969, გვ. 23-24); ჩვენი აზრით, ლაშხურში უმლაუტის (თუ პალატალიზებული ხმოვნების) ადრე არსებობის სამტკიცებლად სამეცნიერო ლიტერატურაში მოყვანილი

¹შდრ., ი. მელიქიშვილი, 1981, გვ.81, სადაც ნავარაუდევია სამი → სომი → სუმეი → სემი პროცესი; თუკი ა / ე მონაცვლეობას კომბინატორულ მონაცვლეობად ჩავთვლით, მაშინ სახელურ ფუძეებში ა ხმოვანი საერთოდ აღარ უნდა შემოგვრჩენოდა...

არგუმენტები დამაჯერებლად ვერ გამოიყურება; **ლაშხურის ძირითად ლექსიკურ ფონდში - საერთოქართველურ მორფემებში - ამოსავალი ვითარებაა შენარჩუნებული.**

უდავოდ მისაღები დებულებაა, რომ გრძელი ხმოვნები არც ლაშხურში და არც ლენტეხურში პალატალურ ასიმილაციას არ განიცდიან (ა. ონიანი, 1969, გვ. 117); ბალსზემოურის □/□-ს ნაცვლად ე/□ -ს გამოჩენას კი სხვადასხვაგვარი ახსნა შეიძლება მოეძებნოს; კერძოდ: ქართველური შესატყვისობების არმქონე მორფემებში (ბეჩ, გეჩ... ელ-, ენ-, ლე-) □-ს ნაცვლად ე-ს დამკვიდრება უნდა აიხსნას სამეტყველო კოდების შერევით; კერძოდ, სხვა დიალექტებში □-თი განმავანებული ფუძეები ლაშხელთა პერცეფციული ბაზისის მიხედვით ე-დ აღიქმებოდა და, შესაბამისად, ე ვარიანტით მკვიდრდებოდა; შდრ.: გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965, გვ. 155; ა. ონიანი, 1969, გვ.107, სადაც ენ-, ელ-, ლე- ვარიანტების არსებობა ახსნილია პალატალური-არაპალატალური ოპოზიციის ფუნქციით... თუ ამ უკანასკნელ აზრს მივიღებთ, დაისმება კითხვა: ამდაგვარი ძლიერი ოპოზიცია რატომ არ აღმოაჩნდათ სხვა ზმნისწინებს?

ლაშხურში უმლაუტის არსებობის დასადასტურებლად სამეცნიერო ლიტერატურაში მოხმობილია, აგრეთვე, ვნებითი გვარის ზმნათა ერთი ჯგუფის ფორმებში დადასტურებული -ენ (ორთა ფორმაში: ოხმრენ, ეხმრენ, “მოემზადე“, “მოემზადე“ — ა. ონიანი, 1969, გვ. 118).

ჩვენი აზრით, თუ ლაშხურს ამოსავალი ვითარება არ აქვს დაცული (აქეთვე გვიბიძგებს ლენტეხურისა და ბალსქვემოურის მონაცემებიც), ენ□ნ და □ნ□ნ (ასევე ალელ) მონაცვლეობანიც სამეტყველო კოდების შერევით უფრო ნაკლები წინააღმდეგობებით აიხსნება, ვიდრე დაუშვებთ რომ ლაშხურში ბალსზემოურის ტიპის უმლაუტის რეკონსტრუქციის დროს წარმოიქმნა. აქვე აღვნიშნავთ, რომ რა წარმატებითაც ფხულ-არ, ბალ-არ.. ტიპის ფორმებში -არ მორფემა “ფორმათა გათანაბრების ტენდენციით“ მიღებულ მეორეულ წარმონაქმნად შეიძლება ჩაითვალოს, იმავე წარმატებით შეიძლება ვამტკიცოთ ა ბოლოხმოვნისთან -ელ სუფიქსის გამოჩენა ე ბოლოხმოვნის ანალოგიით; მით უმეტეს, ბალსზემოურის □რ□ლ-ის დარად, ლაშხურში ყოველთვის გვაქვს -არალ (მაგალითები იხ.: ა. ონიანი, 1969, გვ.114-116).

სამეტყველო კოდების შერევის თვალსაზრისით საინტერესო მასალას იძლევა სვანურის სხვა დიალექტებიც; მაგალითად, ფაქტობრივად, ლენტეხურში ე-ს მაუმილაუტირებელი ძალის გაჩენაც და გაფართოებაც სამეტყველო კოდების შერევით აიხსნება; კერძოდ, ზ. ჭუმბურიძე წერს: “უმლაუტის გაჩენა მჭიდროდ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული რედუქციასთან. უმლაუტი რედუქციის შედეგად დაკარგვის გზაზე მდგარი ე და ი ხმოვნების გავლენის შედეგი უნდა იყოს. უფრო ძველი მდგომარეობის ამსახველი ჩანს ბალსზემოურის კილო, ხოლო ლენტეხურში ე-ს მაუმილაუტირებელი ძალის გაფართოებასთან უნდა გვქონდეს საქმე, რაც ადვილად აიხსნება ბალსზემოურის (აგრეთვე, სხვა კილოების) გავლენით:

ურედუქციო ე ლენტეხურში უმლაუტს გამოიწვევდა ჯერ ისეთ ფორმებში, როცა ბალსზემოურში შესაბამის შემთხვევაში ე დაკარგული იყო რედუქციის ძალით და ამიტომ, უმლაუტსაც ჰქონდა ადგილი... შემდეგ კი, ამ ფორმათა ანალოგიით, ურედუქციო ე ლენტეხურში უმლაუტს გამოიწვევდა სხვა შემთხვევაშიც“ (ზ. ჭუმბურიძე, 1960, გვ. 158); ლენტეხურში პალატალური ასიმილაციის სისუსტისა და მეორეულობის მიმანიშნებელია ისიც, რომ აქ, როგორც წესი, გრძელი ხმოვნის უმლაუტს ვერ იწვევს რედუქცირებული ი/ე-ც (ზ. ჭუმბურიძე, 1960, გვ. 159-160); იქვე მრავალადა მოხმობილი პალატალიზებულ, პალატალურ და არაპალატალურ ბგერათა შემცველ მორფემათა გვერდიგვერდ (პარალელურად) გამოვლენის ამსახველი მაგალითები.

შენიშვნა: სამეტყველო კოდების ურთიერთმიმართება ბევრ საინტერესო ლინგვისტურ, ფსიქოლოგიურ, ეთნოლოგიურ თუ ფოლკლორულ საკითხს სვამს, ამიტომ ქსუ დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სამუშაო პროგრამა-ინსტრუქციაში მასზე საგანგებო ყურადღება გვაქვს გამახვილებული.

სვანური კილოების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ბალსზემოურ კილოშიც შენიშნული □/ე მონაცვლეობა (თ. შარაშენიძე, 1979, გვ. 51, 66, 69); სხვადასხვა თაობის მეტყველებაში დადასტურებული რყევა (ახალგაზრდებში ე-ს გამოჩენა ინტენსიურდება!) გამოწვეულია ქართული სალიტერატურო ენის გავლენით, კერძოდ, პერცეფციულ ბაზისში პალატალიზებული ხმოვნების ეტალონთა მოშლის ტენდენციით; რყევა ძლიერია ლახამულურში: ჟა/ო, □/ე, ა/ე... □→ე, ჟე→ე პროცესების შესახებ იხ., ქალდანი, 1955, გვ. 148-185.

პალატალური უმლაუტი დღეს არსებითად მკვდარია მთელ სვანურში (გ. მაჭავარიანი, 1963, გვ. 149), ხოლო ლაბიალური ასიმილაცია თითქმის ყველა ქართველურ ქვესისტემაშია. ეს მეტყველებს იმაზე, რომ **ქართველური დიალექტები ვერც მეორეულ პალატალიზებულ ხმოვნებს და ვერც პალატალურ ასიმილაციას საბოლოოდ მაინც ვერ გუობენ.**

ამჟამად, რომ **ქართველურ კილოებში** პალატალიზებული ხმოვნები ა, □, ჟ, ა, რ, ჟ მეორეული წარმოებისაა და ისინი ჩამოყალიბდა პალატალიზებული ხმოვნების მქონე ენის გავლენით. შეიძლება დავუშვათ, რომ **პალატალიზებულ ხმოვანთა რიგი** სუპერსტრატული მონაცემია; მათი ფორმირება შეიძლება დავუკავშიროთ ან მეფე საურმაგის მიერ ძვ.წ.ად. III საუკუნეში ჩრდილო კავკასიიდან - დედუღეთიდან - მომე “კავკასიის ნათესავთა“ წამოყვანას და “დიდოეთიდან ვიდრე ეგრისამდე“ დასახლებას (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 27), ანდა, **ჩრდილო კავკასიაში არსებული თურქულენოვანი მეზობლების (ყარაჩაელებისა და ბალყარელების) გავლენას.** დამხვდურ ქართველურ ტომებთან ასიმილაციის შემდეგ, მათი სამეტყველო ენის კვალი სუპერსტრატის სახით აისახა ქართველური დიალექტების ფონეტიკაში; კერძოდ: მოხეურისა და სვანურ დიალექტებში პალატალიზებულ ხმოვანთა ეტალონების გაჩენა შეიძლება აიხსნას სწორედ ამ ერთგვაროვანი გავლენით; შდრ.: სვანურსა და მოხეურს აერთიანებს, აგრეთვე, ხალხური სიმღერების ერთგვარი არქიტექტონიკა (იხ., მ. შილაკაძე, 1988).

ჩვენს მოსაზრებებს უჭერს მხარს მთის კავკასიის ენებში პალატალიზებულ ხმოვანთა არსებობის ფაქტიც და, რაც მთავარია, მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში რეგრესული ნაწილობრივი ასიმილაციის - უმლაუტის - სვანურის ანალოგიური სისტემების არსებობა (იხ., დ. იმნაიშვილი, 1977, გვ.168; ვ. შენგელია, 1983 და სხვ..., შდრ., ა. დესნიცკაია, 1981).

ყოველივე ზემოთქმული საფუძველს გვაძლევს, ვთქვათ: ქართველურ დიალექტებში “საფეხურებრივი უმლაუტი“ არ დასტურდება. უმლაუტად ჩაითვლება მხოლოდ ჭაში→ჭქმ და დემდუ→დქმდუ ტიპის პროცესები.

მსჯელობა ასე შეიძლება შევაჯამოთ:

უძველეს ქართველურ ტომთა დიალექტებიდან საერთოქართველური ენა (ენობრივი კოინე) ყალიბდება ქართველური მოდემის მიერ კოლხურ-ყოზანური კულტურის შექმნის დროს - ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა პერიოდიდან ძვ.წ. I ათასწლეულის I ნახევრამდე. ძვ. წ. I ათასწლეულის II ნახევარში ჩანან შემდეგი ქართველური თემები: მუშქები/მესხები, დაიანელები/ტაოხები, კოლაელები, ტიბარენები, იბერები/სასპირები, ქუთები/კვიტები, კორაქსები, ჰალიძონები/ხალიბები, ხალდები/ქალდები, მაკრონები, ფასიანები, ეკრიკტიკეს მცხოვრებნი, ჰენიოხები, სანები, სანიგები/სანიკები... (ტ. ფუტყარაძე, 2005, გვ. 250-252).

ქართველური ენობრივი სამყაროს თითქმის ყველა ცნობილი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ თანამედროვე ქართველურ ენა-კილოთა ამოსავალ საერთოქართველურ მოდელს ძირითადად მიჰყვება ქართული სამწიგნობრო ენა. პირველ რიგში დავიმოწმებთ არნოლდ ჩიქობავას დასკვნას:

“ჭანურისა და მეგრულის ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სინტაქსურ მოვლენათა ანალიზისას ცხადი და ხელშესახები ხდება ამ მოვლენათა ისტორიული წარსული და გენეტიური ურთიერთობა, როცა ამოსავლად გამოყენებულია ქართული ენა“. 1948 წელს კი არნ. ჩიქობავა წერს:

“ზანური (მეგრულ-ჭანური) ქართული ენის ტრანსფორმაციას წარმოადგენს; სვანური, თავის მხრივ, გარკვეული “აგრეგატი“ ზანურისა და ადიღური ენების კომბინირებით მიღებული“.

თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის ვარაუდით, საერთოქართველურში აღდგენილი ფუძეები ძირითადად ემთხვევა სამწიგნობრო ქართულის მონაცემებს - მათ მიერ რეკონსტრუირებული ფუძეების ფონემატური სტრუქტურა ნაწილობრივ განსხვავდება ქართული სამწიგნობრო ენის მონაცემებისაგან; კერძოდ, მათი აზრით, საერთოქართველურში უნდა აღდგეს ფონემათა სამი კლასი: თანხმოვნები (ჩქამიერები, სონორები), ა, ე, ო ხმოვნები და *ი/□, *უ/ვ, *მი, *ნი, *რი, *ლი სონანტი ბგერები. თანხმოვანთა შორის კი სიბილანტურ სპირანტთა და აფრიკატთა მესამე რიგიც.

მ. ქურდიანის აზრით, სამწიგნობრო ქართულისაგან განსხვავებით საერთოქართველურში უნდა აღსდგეს მხოლოდ სიბილანტურ სპირანტთა და აფრიკატთა სამი რიგი: ძქჲ ცქჲწქჲ ზქჲ სქჲ

მ. ჩუხუას აზრით, გვიანდელ საერთოქართველურში აღდგება მხოლოდ სიბილანტთა ორი რიგი (თუმცა, უფრო ადრეულ პერიოდში შიშინა სიბილანტების ორგვარ წარმომავლობას ვარაუდობს).

არქაულ სამწიგნობრო ენაშიც და თანამედროვე ქართველურ ზეპირ მეტყველებებშიც არსებობს ი/□ და უ/ვ სონანტები; შესაბამისად, ვფიქრობთ, ლოგიკურია, საერთოქართველურშიც დავეუშათ მათი არსებობა; ჩვენი აზრით, საერთოქართველური ფონემატური სტრუქტურა ასე შეიძლება აღსდგეს:

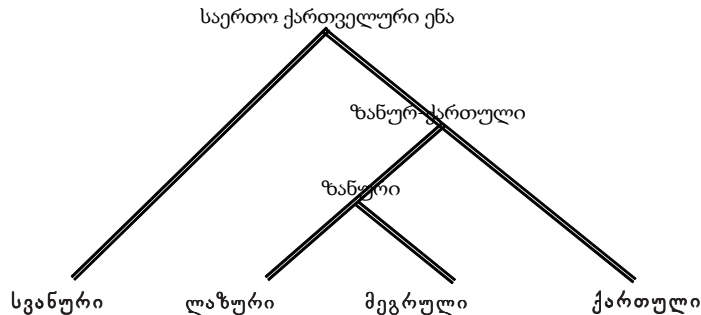
- ხმულები: *ბ, *ფ, *პ; *ღ, *თ, *ტ; *ძ, *ც, *წ; *ჭ, *ჩ, *ჭ; *გ, *ქ, *კ; *წ, *ყ;
- ნაპრალოვნები: *ზ, *ს; *ჟ, *შ; *ღ, *ხ; *ჰ;
- სონორები: *მ, *ნ, *რ, *ლ;
- სონანტები: *ი/ფ, *უ/ვ;
- ხმოვნები: *ა, *ე, *ო.

ვფიქრობთ, ლაზთა, მეგრელთა, იმერხველთა, მესხთა, კახთა, სვანთა, ჰერთა, ფხოველთა და სხვა ქართველთა ამჟამინდელი საშინაო მეტყველება (კილოები) სათავეს იღებს წელთაღრიცხვათა მიჯნიდან. საყურადღებოა, რომ სწორედ ამ დროს ჩნდება მათი სახელები ისტორიულ წყაროებშიც. დასახელებული ქართული თემების ერთ ერთად კონსოლიდაცია ხდება ქუჯისა და ფარნავაზის მიერ შექმნილ სახელმწიფოში; მათ ერთად ძერწავს საერთოქართველური ენის ბაზაზე შექმნილი ქართველთა სამწიგნობრო ენა.

დიალექტურ მეტყველებებში სხვაობა კი უნდა აიხსნას გეოგრაფიული იზოლაციითა და გარე გავლენებით: დღევანდელი სვანური კილოების მეტად განსხვავებულობა საერთოქართველური ენობრივი მოდელისგან შეპირობებულია არა სვანურის სიძველით, არამედ კავკასიონის კალთებზე სხვა იბერიულ-კავკასიურ, თურქულ და ალანურ ტომთა ხშირი მიგრაციებით; ამ პროცესებმა ქართველური ენის სვანურ მიკროსისტემებში სტიმული მისცა მრავალფეროვან ფონეტიკურ პროცესებს. სვანთა მეტყველებაში დიდია სუპერსტრატულ მოვლენათა კვალი ფონემატურ სტრუქტურასა და მორფოლოგიურ ინვენტარშიც კი.

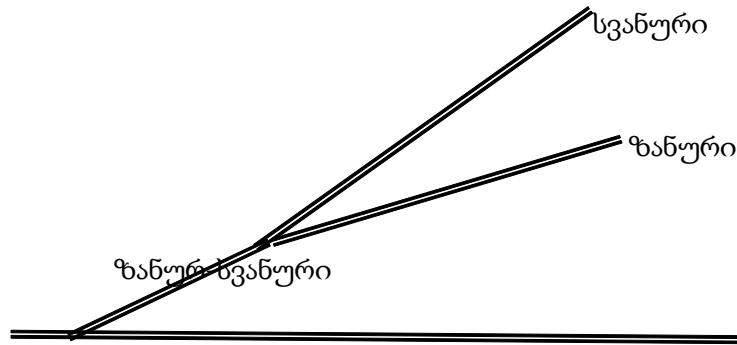
ასე რომ, ყველა ძირითადი ქართველური ქვესისტემა ერთი ასაკისაა; მათი ცვლილებები კი შეპირობებულია სხვადასხვა რანგის გავლენებით (შერევებით) და იზოლაციისა თუ სამწიგნობრო ენის გავლენის ხარისხით.

შდრ., სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართველური ენობრივი ერთეულები სხვადასხვა ასაკის წარმონაქმნადაა მიჩნეული; **იხ., მაგ., გ. დეეტერსის სქემა:**

**სრულიად განსხვავებულია არნ. ჩიქობავას დაშვება:
ცნობილი კავკასიოლოგი მიიჩნევს, რომ ქართულის
ტრანსფორმაციითაა მიღებული ზანური; ზანურისა და მთის
კავკასიური ენების შერევით კი - სვანური; არნ. ჩიქობავას
სქემა დაახლოებით ასე გამოიყურება:**

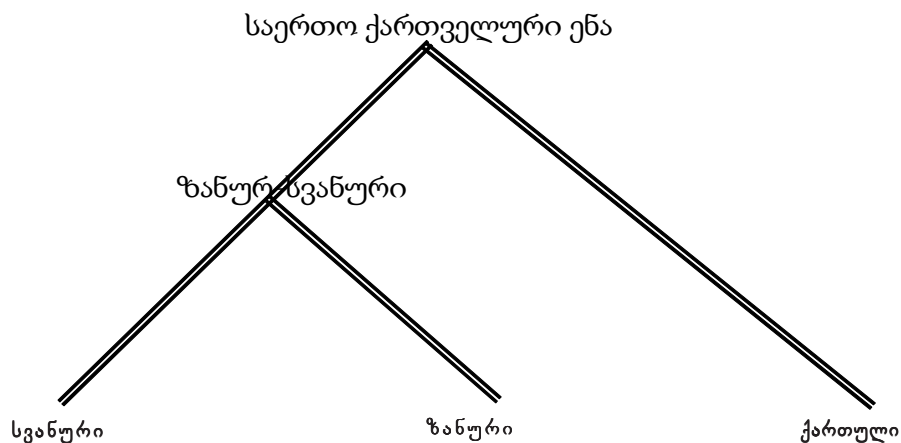

საერთო ქართველური ენა -> ქართული სამწიგნობრო ენა

არნ. ჩიქობავა თვლის, რომ საერთოქართველური უშუალოდ გააგრძელა ქართულმა ენამ; ქართულს გამოეყო ზანურ-სვანური დიალექტური ჯგუფი, რომელიც შემდეგ დაიშალა უმწერლობო სვანურ და ზანურ ენებად. არნ. ჩიქობავასვე აზრით, ქართული ენა არის ყველა ქართველის (მათ შორის, მეგრულ-ლაზ-სვანების) დედაენა:

“მეფის მთავრობის ცდა (მეცხრამეტე საუკუნის მეოთხმოცე წლებში) მეგრულად შემოეღო სწავლა სამეგრელოს სკოლებში და მით ქართული ენა სამეგრელოს სკოლებიდან განედევნა, მარცხით დამთავრდა: თუ დედა-ენას ასწავლიდნენ ქართველ ბავშვებს სკოლაში, ეს ენა ქართული იყო ყველა ქართველი ტომისათვის“ (ხაზი ჩემია - ტ.ფ.).

შდრ., მ. ქურდიანის სქემა:

ჩვენი აზრით, **ქართველთა ენობრივი სამყაროს ისტორია** სქემატურად ასე შეიძლება გამოვსახოთ:

ფ.წ. II-I ათასწლეულებში არსებულ საერთოქართველურ ენას აგრძელებს ქართველთა არქაული სამწიგნობრო ენა; მისი უშუალო გაგრძელებაა თანამედროვე სამწიგნობრო ენა; ამ სამწიგნობრო ენასთან ახლო თუ დისტანციური კონტაქტით ვითარდებოდნენ ქართველური ზეპირი მეტყველებები, რომელთა ცვლილების ხარისხს განსაზღვრავდა სამწიგნობრო ენის ველის ზემოქმედების სიძლიერე. საკუთრივ სვანური კილოებიც მომდინარეობს არქაული ქართულისაგან, რასაც ცხადყოფს სვანური კილოების ფონემატური სტრუქტურის ისტორია, სვანურ კილოებში შემონახული ხანმეტობა და სხვა ენობრივი მოვლენები; ასევე, ის ფაქტიც, რომ სვანეთში დღემდე უცვლელადაა დაცული წარმართული შელოცვების ენა, რომელიც დღემდე არ განსხვავდება ძველი ქართული საეკლესიო მწერლობის ენისაგან.

სქემაზე ძირითადი ხაზი - ხის ღერო - საერთოქართველურიდან მომდინარე სამწიგნობრო ქართულია; მის გარშემო რკალს ქმნიან სამწიგნობრო ენის მასაზრდოებელი ქართველური დიალექტები, ხოლო სამწიგნობრო ენის მიზიდულობის ველი გამოვსახეთ ზამბარისებრი წრებრუნვით.

ბოლოს, რაც შეეხება სტატიის სათაურში დასმული კითხვის პასუხს:

სვანური კილოებისათვის ამოსავალი ფონემატური სტრუქტურა დაცული აქვს **ლაშხურს**, რომელიც უფრო ახლოსაა საერთოქართველურთან, ვიდრე სხვა რომელიმე სვანური კილო.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. ახვლედიანი, 1949** - გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.
- თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი 1965** - თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
- ბ. გიგინეიშვილი, 1980** - ბ. გიგინეიშვილი, "სახისმეტყველის" ქართული თარგმანის ერთი ადგილის გაგებისათვის, მრავალთავი, VII, თბ., 1980.
- ა. დესნიცკაია, 1981** - А.В. Десницкая, К типологии явления умлаута, კრებული აკაკი შანიძეს, თბ., 1981.
- ვ. თოფურია, 1967** - ვ. თოფურია, სვანური კილოები, I, ზმნა, თბ., 1967.
- ვ. თოფურია, 1979** - ვ. თოფურია, მცენარეთა სახელწოდების შესწავლისათვის ქართველურ დიალექტებში, შრომები, III, თბ., 1979.
- გ. თოფურია, 1996** - გ. თოფურია, ქართველურ ენათა ლექსიკიდან, III, არნ. ჩიქობავას საკითხავები, თბ., 1996.
- ვ. იარცევა, 1990** - Н. Я. Ярцева, лингвистический Энциклопедический словарь, М., 1991, гл. ред.
- დ. იმნაიშვილი, 1977** - Д. С. Имнаишвили, Историко-сравнительный анализ фонетики нахских языков, Тб., 1977.
- გ. მაჭავარიანი, 1970** - გ. მაჭავარიანი, უმლაუტის ისტორიიდან სვანურში, იკე, XII, თბ., 1970.
- გ. მაჭავარიანი, 1963** - გ. მაჭავარიანი, ხმოვანთა სისტემის დახასიათებისათვის სვანურში, თსუ შრომები, 96, თბ., 1963.
- ი. მელიქიშვილი, 1976** - ი. მელიქიშვილი, მარკირების მიმართება ფონოლოგიაში, თბ., 1976.
- ი. მელიქიშვილი, 1981** - ი. მელიქიშვილი, ქართველურ ენათა ორი იზოლირებული ბგერათფარდობის ახსნისათვის; თზეს, VI, თბ., 1981.
- ნ. ტრუბეცკოი, 1960** - Н. С. Трубецкой, Основы фонологии, М., 1960.
- თ. უთურგაიძე, 1976** - თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976.
- ჰ. ფოგტი, 1961** - ჰ. ფოგტი, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1961.
- ტ. ფუტკარაძე, 1991** - ტ. ფუტკარაძე, ღერუ→ღრუ, ყურუ→ყრუ ტიპის პროცესებისათვის ქართულში, ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბ., 1991.
- ტ. ფუტკარაძე, 2005** - ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, თბ., 2005.
- მ. ქალდანი, 1969** - მ. ქალდანი, სვანური კილოების ფონეტიკა (უმლაუტის სისტემა სვანურში), თბ., 1969.
- აკ. შანიძე, 1981** - აკ. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, თხზულებანი, II, თბ., 1981.
- არნ. ჩიქობავა, 1979** - არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979.
- გ. ცოცანიძე, 1978** - გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი, თბ., 1978.

ზ. ჯაფარიძე, 1975 - ზ. ჯაფარიძე, პერცეფციული ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, თბ., 1975.

ბ. ჯორბენაძე, 1985 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985.

ბ. ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

TARIEL PUTKARADZE

ON THE MATTER OF SOUND COMPOSITION OF ORIGINAL LANGUAGE SYSTEM OF SVANETIAN DIALECTS (WHICH PHONEMIC STRUCTURE OF SVANETIAN DIALECT REPRESENTS THE COMPOSITION OF ORIGINAL LANGUAGE SYSTEM OF SVANETIAN SPEECH?)

Common Kartvelian phonemic structure can be restored in the following way:

Labials: *b, *p, *p; *d, *t, *t; *dz, *ts, *ts; *j, *ch, *tch; *g, *k, *k; *kh, *k;
 Fraudulents: *z, *s; *j, *s; *r, *x; *h;
 Sonors: *m, *n, *r, *l;
 Sonants: *i/oi, *u/v;
 Vowels: *a, *e, *o.

Presumably, common Kartvelian language existing between II-I centuries BC is continued by archaic literary language of Georgia; its linear part is the modern literary language. Kartvelian verbal speeches were developed in a close or distant contact with Georgian literary language, the quality of their changes were defined by the influence of the literary language frequency. We think that the domestic speech of the lazi, Mengrelian, Imerkhebian, Meskhs, Kakhetians, Svans, Hers, Fkhovelians, and others originate from the edge of B.C. and A.D.

Consolidation of the named Georgian communities take place in the state founded by Kuji and Parnavaz; they are sophisticated by Georgian literary language formed based on the common Kartvelian language. We can stipulate that it's more than 15 centuries the verbal Kartvelian idioms exist in parallel mode with the literary language; accordingly, **all the main Kartvelian sub-systems known for us are of the same age; the changes are conditioned by immanent changes and by the assimilations of different kind. The quality of immanent changes are determined by the influence level of the literary language. The history of Georgian language world** can be graphically represented in the following way:

Georgian literary language

Kartvelian dialects

Kartvelian dialects

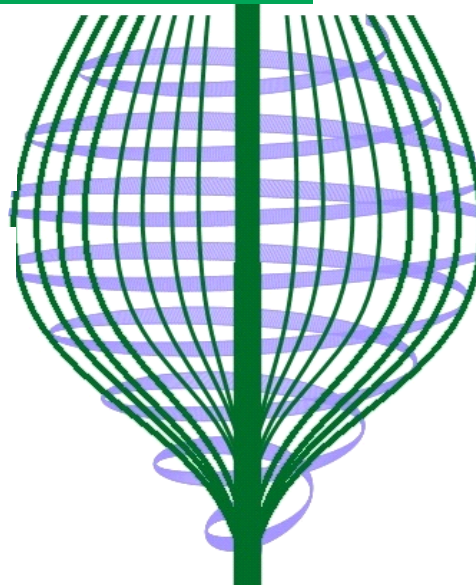
Common Kartvelian language

The main line on the scheme - the tree - is derived from common Kartvelian language; it is the common Kartvelian language that nourishes the literary language. The literary language is shown in a form of spring root.

Most different from the literary language are the peculiarities of Svanetian dialect. These peculiarities are influenced by outer influences as well; in particular, by the dialects from the common Kartvelian language, but by the frequent migration of Svanetian tribes on the planes of Caucasus mountains. The phonetic processes in Svanetian micro system are influenced by the dialects from the common Kartvelian language.

The trace of superstratic occasion: the influence of the phonemic structure and even in morphology.

Basic phonetic structure of Svanetian is closer to the common Kartvelian language.

Kartvelian dialects

non Kartvelian language